

نگرشی بر پیشینه‌ی نهاوند به استناد سکه نوشته‌ها

فریدون آورزمانی

سکه‌شناسی، که بخش مهمی از باستان‌شناسی است، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. زیرا روشنگر رویدادهای مبهم و تاریک گذشته است. با مطالعه‌ی دقیق سکه‌ها تاریخ‌غبار آلود و فراموش شده‌ی قرون گذشته آشکار می‌شود و در معرض دید محققان و دانش‌پژوهان قرار می‌گیرد.

سکه پیام‌آور گذشته‌هاست و از زمان‌های دور سخن می‌گوید. آن هم نه بر پایه‌ی شک و تردید و پندار، بلکه بر اساس آنچه به درستی اتفاق افتاده است. سکه، سند و مدرکی است که از آغاز پیدایش، تغییر و تصرفی در آن راه نیافته است. هر زمان که باستان‌شناسان آثار برجای مانده از دوران گذشته را مورد کاوش قرار می‌دهند، این امکان وجود دارد که با یافتن یک سکه، بخش فراموش شده‌ای از تاریخ یا حلقه‌ی مفقوده‌ی سلسله یا حکومتی تکمیل گردد، افسانه‌ای به حقیقت بدل شود، یا نظریه‌ای که واقعیت تاریخی تلقی می‌شده، باطل و مردود گردد.

سکه در هنر نیز مقام و منزلت بس ارجمندی دارد و با مطالعه‌ی آن به خوبی می‌توان به چگونگی ترقی و انحطاط هنر در ادوار مختلف و در میان اقوام آگاه گردید. با مطالعه‌ی شهرهایی که سکه در آن‌ها ضرب شده، می‌توان جغرافیای تاریخی آن مناطق را با دقت بیش‌تری تدوین و ترسیم کرد و غبار از چهره‌ی شهرهای فراموش شده زدود.

در این جا سخن از معرفی برخی سکه‌های نهاوند، شهر کهن و باستانی ایران است. شهری که به قدمت تاریخ سرزمین ماست و در تندباد حوادث، با قامتی رسا محکم و استوار، بر جای ایستاده و در چهره‌ی زمان و تاریخ می‌نگرد.

در توصیف سکه می‌توان گفت قطعه فلزی است به وزن معین، که روی آن علامت رسمی دولت یا حکومتی که عیار و وزن آن را نشان می‌دهد نقش گردیده است. سکه از فلزات مختلف مانند طلا و نقره و آلیاژهایی مثل برنز ساخته شده، که اصول اولیه‌ی آن پس از حدود بیست و هفت قرن، هم‌چنان ثابت و پایرجای مانده است.

هردوت مورخ یونانی می‌گوید: «به طوری که مشهور است لیدی‌ها اولین مردمی هستند که سکه‌ی طلا و نقره ضرب زده‌اند.» با آن‌که کورش (۵۵۹-۵۲۹ ق.م)، بنیان‌گذار سلسله‌ی هخامنشی، متوجه لزوم ضرب سکه و تأسیس ضربخانه بود، مرگ او این فرصت را به وی نداد. کمبوجه (۵۲۹-۵۲۱ ق.م) در دوران کوتاه فرمانروایی خود، گرفتار عصیان‌ها و لشگرکشی‌ها شد. به همین جهت فرصت پرداختن به امور داخلی را نیافت. اما داریوش اول (۵۲۱-۴۸۵ ق.م) پس از برقراری نظم در امپراتوری پهناور هخامنشی، به تشکیلات امور داخلی و تقسیمات مملکتی و ممالک تابعه پرداخت و به‌خصوص نسبت به وضع مالی و اقتصادی توجه خاصی مبذول داشت و پس از آن‌که نظام اداری و مالی را قوام بخشید، به ضرب سکه اقدام کرد.

بنا به دستور داریوش اول ضربخانه‌ها تأسیس گردید و با روش معینی به ضرب سکه پرداخت. سکه‌های زرین را «دریک» و سکه‌های سیمین را «شیکل» می‌نامیدند. متأسفانه نام ضربخانه‌ها و شهرهایی که این سکه‌ها در آن‌جا ضرب شده بز سکه‌ها نوشته نگردیده است. به همین جهت از لحاظ سکه‌شناسی، آگاهی و اطلاعاتی در مورد شهر کهن نهاوند در زمان هخامنشیان نداریم.

آن‌چه مسلم است نهاوند پس از ورود و استقرار اقوام آریایی، که قرن‌ها به طول انجامید، با تشکیل دولت ماد جزء ماد بزرگ و یا به گفته‌ی دیاکونوف جزء ماد سفلا بوده است. پس از آن‌که سلسله‌ی ماد، توسط اقوام پارسی و خاندان هخامنشی از عرصه‌ی تاریخ کنار رفتند، این سرزمین بخشی از امپراتوری هخامنشی گردید. اما در

هیچ یک از کتیبه‌ها و سایر آثار دوران هخامنشی، نامی از نهاوند برده نشده و محتمل است که این شهر و ناحیه در آن زمان به نامی دیگر مشهور بوده است.

پس از حمله ویرانگر اسکندر و انقراض سلسله‌ی هخامنشی، به دستور او شهرهایی در سرزمین‌های فتح شده ساخته شد. بدین سان اسکندر و جانشینان او از جمله سلوکیان به عنوان بنیان‌گذاران شهرهای جدید در تاریخ شهرت یافتند. آن‌ها در حوزه‌ی اقتدار و فرمان‌روایی خود به ایجاد شهرهای جدیدی دست زدند و به تحکیم و مرمت شهرهای کهن نیز پرداختند.

این شهرها دارای اهمیتی به‌سزا بودند. زیرا پایگاه‌های عمده‌ای محسوب می‌شدند که یونانیان مهاجرنشین (کَلنی) در آن‌ها سکنا می‌گزیدند و پس از پیوستن به مردم محلی، در حیات فرهنگی و مذهبی و اقتصادی و نظامی شهر مداخله مستقیم داشتند.

در زمان سلوکیان و به فرمان آنتیوخوس سوم (۲۲۳-۱۸۷ ق.م)، پادشاه سلوکی در محل فعلی شهر نهاوند، معبدی برای تقدیس و پرستش «لائودیس»، همسر مورد علاقه‌ی آنتیوخوس، ساخت. احتمالاً این نام در مدت کوتاهی توسط سلوکیان تعمیم یافته و به کل شهر اطلاق شده است. متأسفانه سکه‌های سلوکی نیز فاقد نام ضرابخانه و شهرهایی است که سکه‌های سلوکی در آن‌جا ضرب شده‌اند. اگر چه علائم اختصاری در پشت بعضی از سکه‌ها نقش گردیده، اما با تمام کوششی که سکه‌شناسان به کار برده‌اند هنوز مفاهیم علائم اختصاری و منوگرام‌های سکه‌های سلوکی کشف و شناسایی نشده‌اند.

رومن گریشمن، باستان‌شناس معروف فرانسوی، بنیاد شهر نهاوند را در زمان سلوکیان می‌داند. اما قراین و شواهد و موقعیت طبیعی و سوق‌الجیشی و ارتباطی نهاوند بیانگر این واقعیت است که این شهر در دوران کهن‌تری بنا شده و شکل گرفته است.

کتاب «شهرستان‌های ایران»، رساله‌ی کوچکی به زبان پهلوی و تنها اثری است به این زبان، که موضوع آن منحصرأً جغرافیای شهرهاست. بازنویسی این رساله مانند اغلب آثار زبان پهلوی که امروز در دست داریم، در قرن سوم هجری صورت گرفته است. زیرا آخرین شخصیت تاریخی، که نامش در متن آمده منصور دومین خلیفه‌ی عباسی است، که بین سال‌های ۱۳۶ تا ۱۵۸ هجری خلافت کرده است.

تدوین اولیه‌ی این رساله احتمالاً مربوط به اواخر ساسانی باز می‌گردد. در این رساله از نهاوند یاد شده است: «فرمانروایان کوهستان هفت باشند ۱- و یسمکان دماوند (مسمغان دماوند) ۲- نهاوند ۳- بهستون (بیستون) ۴- دینبران (دینور) ۵- موسرکان ۶- بلوچان ۷- مرینجان. این‌ها آن بودند که از آزی‌دهاک فرمانروایی کوهستان را به دست آورده بودند».

این فقیه همدانی در کتاب البلدان می‌گوید: نهاوند کهن‌ترین شهر جبال است. یاقوت حموی نیز، از قول بطلمیوس، نهاوند را قدیم‌ترین شهر جبال می‌نامد. جانشینان اسکندر پس از بازسازی بعضی از شهرهای کهن، نام دیگری بر آن می‌نهادند. چنان‌که ری باستان (رگا) رابه نام اوروپوس نامیدند و احتمالاً نام‌گذاری لائودیسه بر نهاوند نیز بدین گونه بوده است.

نام لائودیسه، بعد از انقراض سلوکیان و روی کار آمدن اشکانیان، هم‌چنان برجای ماند و ظاهراً تا اواخر دوران اشکانیان، نهاوند به این نام مشهور بوده است. نهاوند در زمان اشکانیان از شهرهای بزرگ و آباد محسوب می‌شد. زیرا جایگاه و مقر خاندان «کارن» یکی از هفت خاندان بزرگ اشکانی بود، که حتی در دوران ساسانیان اهمیت و اقتدار خود را حفظ نمودند.

از طرفی شهرهایی که در زمان اشکانیان به ضرب سکه می‌پرداختند محدود بودند. یکی از این ضرب‌بخانه‌ها مربوط به نهاوند بود که با نام لائودیسه در آن‌جا سکه ضرب می‌گردید. از فرهاد سوم (۵۷-۸۰ ق.م)، مهرداد سوم (۵۵-۵۷ ق.م)، ارداول (۳۷-۵۷ م.)، فرهاد چهارم (۳۷ ق.م تا ۲ م) و اردوان سوم (۱۲-۴۰ م) سکه‌هایی به نام این ضرب‌بخانه در موزه‌های جهان موجود است. گفتنی است سکه‌های فرهاد چهارم، بیش از سایر شاهان اشکانی، در کاوش‌های علمی و اتفاقی به دست آمده است. (تصویر شماره ۱)

***

روی سکه: تصویر نیم‌تنه‌ی فرهاد چهارم با سیبیل بلند و ریش انبوه، با چشمانی درشت و موهای مجعد که در پنج ردیف تا روی گردن آمده است. تاج او به صورت نواری پهن و مخطط است که در پشت سر گره خورده و سه نوار از آن آویزان است.

برگردن وی گردنبندی دیده می‌شود و در پشت سر او شاهینی حلقه‌ی سلطنت را به منقار گرفته است.

پشت سکه: تصویر ارشک بنیان‌گذار سلسله، در حالی که بر تختی نشسته و کمان که نماد قدرت پارتیان است در دست دارد، دیده می‌شود و همچنین علامت ضرب‌خانه‌ی لائودیسه در پشت سکه منقور است. جنس سکه: نقره (درهم)

***

با پیروزی اردشیر بابکان، مؤسس سلسله‌ی ساسانی و انقراض دولت اشکانی به دست وی، بقایای فرهنگ هلنی (یونانی) در ایران منسوخ و به دست فراموشی سپرده شد. منابع و مآخذ موجود بالاخص سکه‌ها بیانگر این حقیقت‌اند که در زمان ساسانیان نام شهر از لائودیسه به نیاوند تغییر یافته است. شهریارانی که در زمان ساسانی، در ضرب‌خانه‌ی نیاوند به ضرب سکه اقدام نموده‌اند، عبارت‌اند از:

قباد اول (۴۹۷-۵۳۱ م)، خسرو اول انوشیروان (۵۳۱-۵۷۹ م)، هرمز چهارم (۵۷۹-۵۹۰ م)، خسرو دوم پرویز (۵۹۱-۶۲۸ م) و اردشیر سوم (۶۲۸-۶۳۰ م) که در مدت کوتاه فرمانروایی‌اش در نیاوند، سکه‌هایی ضرب نموده است. ضرب‌خانه‌ی نیاوند در زمان هرمز چهارم بسیار فعال بوده و فور سکه‌های یافت شده از این فرمانروا بیانگر رونق اقتصادی نیاوند در این دوره است. (تصویر شماره‌ی ۲)

***

روی سکه: در روی سکه تصویر هرمز در حالی که به سمت راست می‌نگرد، نقش گردیده است. بر گردن او گردنبند مروارید، که مخصوص فرمانروایان ساسانی است و بر بالای تاجش نقش گردونه‌ی خورشید، دیده می‌شود. در مقابل تصویر، نام او به خط پهلوی ساسانی، اهورمزد نوشته شده (𐭠𐭎𐭕𐭕𐭕𐭕𐭕𐭕) و در پشت سرش کلمه‌ی ایزون (𐭠𐭎𐭕𐭕) به معنی فراوانی و برکت نقش گردیده و حاشیه‌ی خارجی سکه به تصاویر ماه و ستاره که نماد ایزدان زرتشتی است مزین شده است.

پشت سکه: تصویر دو روحانی زرتشتی در طرفین آتشدان مقدس، در حالی که برسم (نوعی گیاه که در بین زردشتیان مقدس است). در دست دارند نقش شده

و در طرف راست، نام نهاوند و در سمت چپ سال دوازدهم^۱ سلطنت، یعنی آخرین سال فرمان‌روایی هرمز مشاهده می‌شود. جنس سکه: نقره (درهم)
در زمان خسرو دوم، ملقب به پرویز، نیز کثرت سکه‌های ضرب نهاوند چشم‌گیر است (تصویر شماره‌ی ۳)

***

روی سکه: تصویر فرمان‌روا در حالی که به سمت راست می‌نگرد و تاج او با بال شاهین، مظهر و رترنمن (بهرام) الهه‌ی پیروزی و آتش‌مزمین شده، دیده می‌شود. فرمان‌روا دارای ریش و سیل انبوه و موهای موج و مجعد است. در جلو صورت، نام خسرو به خط پهلوی ساسانی جلب نظر می‌کند (مع رر سخم) و در پشت سرش کلمه‌ی «فره‌افزود»^۲ و در حاشیه‌ی خارجی روی سکه تصویر پرنده‌ای به صورت ضرب مجدد (سور شارژ) نقش شده است.

پشت سکه: دو روحانی در کنار آتشدان و نام ضرابخانه‌ی نهاوند و سال‌سی و سوم سلطنت خسرو نوشته شده. جنس سکه: نقره (درهم)

***

پس از هزیمت سپاه یزدگرد سوم، آخرین فرمان‌روای ساسانی، در سال ۲۱ هجری قمری، نهاوند توسط مجاهدین مسلمان عرب فتح گردید. بلاذری در کتاب فتوح البلدان گوید:

شودشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱ - در زمان ساسانیان، با جلوس هر شهریار بر تخت سلطنت، مبدأ تاریخ ساسانی آغاز و با خاتمه‌ی سلطنت او تاریخ مذکور به پایان می‌رسید. بعد از کشته شدن یزدگرد سوم آخرین فرمان‌روای ساسانی، چون شاه دیگری بر تخت جلوس نکرد زرتشتیان سال ۶۳۲ میلادی، یعنی جلوس یزدگرد را مبدأ تاریخ قرار دادند، که به سال یزدگردی مشهور است و تا به امروز ادامه دارد.

۲ - در دوره‌ی ساسانیان، پادشاه از دیدگاه مردم خصوصیت ویژه‌ای داشت که به فارسی فَرَو به زبان فارسی میانه فَرَه و به اوستایی خورته گفته می‌شد. این لفظ به معنی نیروی زندگی و شکوه است و هم‌چنین دارای مفهوم پیروزی و بخت، به ویژه بخت شاهی است و از همه مهم‌تر، بارقه‌ای الهی و ایزدی است که در انسان‌ها فقط در وجود شاه متجلی می‌شود و او را از سایر انسان‌ها ممتاز و متمایز می‌نمود و مستحق فرمان‌روایی می‌کرد.

«نهایند را اهل کوفه و دینور را اهل بصره فتح کردند و چون شمار مسلمانان در کوفه بسیار شد، نیاز به افزودن بر مناطقی که خراجش میان ایشان تقسیم شود پدید آمد. پس دینور از آن کوفه شد و به جای آن نهایند به بصریان تعلق گرفت. زیرا که نهایند جزء اصبهان بود. بدین سان تفاوت خراج دینور و نهایند عاید اهل کوفه شد. پس آن گاه نهایند را ماه بصره و دینور را ماه کوفه نامیدند و آن در خلافت معاویه بود».

بدین ترتیب نهایند به ماه بصره (ماه بصره) مشهور شد. نکته‌ی دیگر آن که پول رایج امپراتوری اسلام تا زمان عبدالملک بن مروان، پنجمین خلیفه‌ی اموی (۶۵-۸۶ قمری) درهم‌های ساسانی و دینارهای امپراتوری بیزانس (روم شرقی) بود. اما عبدالملک دستور داد به ضرب سکه‌های اسلامی اقدام کنند. اولین سکه‌ی طلا (دینار) در سال ۷۷ و اولین سکه‌ی نقره (درهم) در سال ۷۸ هجری قمری ضرب گردید.

نوشته‌سکه‌ها به خط کوفی و بدون نام خلیفه است که با قرائت تاریخ ضرب سکه، نام صاحب سکه مشخص می‌شود. بر روی این سکه‌ها از «نهایند» با نام «ماه بصره» یاد شده است. (تصویر شماره‌ی ۴ سکه‌ی عبدالملک بن مروان ضرب ماه بصره سال ۸۰ هجری قمری).

روی سکه متن: اللَّهُ أَحَدُ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ^۱

حاشیه: مُحَمَّد رَسُوْلُ اللَّهِ أَرْسَلَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ

كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ^۲

پشت سکه:

متن: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ

حاشیه: بِسْمِ اللَّهِ ضَرْبَ هَذَا الدَّرْهِمِ بِمَاهِ الْبَصْرَةِ فِي سَنَةِ ثَمَانِينَ

***

در دوره‌ی عباسیان نیز نام «ماه بصره» در سکه‌ها معرف شهر «نهایند» بود. البته باید توجه داشت که ماه بصره نام اداری نهایند بوده و اکثر مورخین و جغرافی‌دان‌های

۱ - سوره‌ی ۱۱۲ - الاخلاص

۲ - از سوره‌ی ۹ - توبه - آیه‌ی ۳۳

مشهور قرون اولیه اسلامی از جمله: ابن خردادبه، یعقوبی، ابن رسته، ابن فقیه، ابن حوقل و مقدسی... در کتب و رسالات خود از این شهر به نام نهاوند یاد کرده‌اند.

آگاهی و اطلاع محدود سکه‌شناسان از نهاوند در دوران سامانی به سبب سکه‌های کمیاب دینار و درهمی است که به نام ماه بصره توسط امیر سعید نصر دوم (۳۰۱-۳۳۱ قمری) فرمان‌روای سامانی ضرب شده است. با توجه به سکه‌های موجود، به نظر می‌رسد که فعالیت ضربخانه‌ی نهاوند در دوره‌ی سامانیان محدود بوده و شهر از لحاظ اقتصادی رونق دوره‌های قبل را نداشته است.

خاندان آل‌بویه مدت ۱۲۸ سال بر نواحی جبال، از جمله نهاوند حکم‌رانی کردند و در این دوره ضربخانه‌ی نهاوند به علت مدت طولانی حاکمیت و ثبات نسبی، سکه‌های بیش‌تری ضرب‌نموده‌است که بیش‌ترین آن‌ها مربوط به زمان فرمان‌روایی ابوعلی حسن (رکن الدوله) است (تصویر شماره‌ی ۵) (سکه‌ی رکن الدوله ضرب نهاوند، سال ۳۷۱ قمری)

***

روی سکه:

متن: لله / محمد رسول الله / رکن الدوله ابوعلی

حاشیه: محمد رسول الله ارسله بالهدی و دین الحق لیظهره علی الدین کله و لو کره المشرکون.

پشت سکه

متن: لا اله الا الله وحده لا شریک له / المطیع لله

حاشیه‌ی داخلی: بسم الله ضرب هذا الدرهم بماه البصره سنه احدى و ستین و ثلث مائه

حاشیه‌ی بیرونی: لله الامر من قبل و من بعد و یومئذ یفرح المؤمنون بنصر الله

***

در سال ۳۴۸ هجری قمری شخصی به نام حسنویه بن الحسین برزیکانی در غرب ایران به قدرت رسید و مرکز حکومت خود را در قلعه‌ی سرماج در حوالی بیستون قرارداد و شهرهای مهم جبال، از جمله نهاوند، را زیر سلطه‌ی خود درآورد و

ابوالنجم بدر (۳۶۹-۴۰۵ قمری) پسرش، قلمرو او را توسعه داد. ابوالنجم بدر (بدر بن حسنویه) به ضرب سکه در شهرهای قلمرو خود، من جمله نهایند، اقدام نمود. سکه‌های نهایند به نام ماه بصره ضرب شده‌اند.

***

امکان پی‌گیری تاریخچه‌ی یک شهر کهن، طی هزاره‌ها و سده‌های دراز کار مشکلی است زیرا منابع و مآخذ متواتر در این زمینه موجود نیست. بعد از خاندان آل بویه و حسنویه، نهایند از لحاظ مدارک سکه‌شناسی در هاله‌ای از تاریکی و ابهام قرار می‌گیرد و طی چند سده، ضرب سکه در ضرابخانه‌ی نهایند متوقف می‌شود. رویدادهای مهم تاریخی در کشور ما، بیانگر این حقیقت است که نهایند در طول این سده‌ها به علت جنگ‌های داخلی و یورش اقوام بیگانه متحمل خسران و ویرانی شدید گردیده است.

در حمله‌ی ویرانگر مغول، نهایند مانند اغلب شهرهای ایران دچار صدمات فراوان گردید. در زمان تیمور، مردم نهایند علیه او قیام نمودند و با وجود دفاع مردانه‌ای که از شهر به عمل آمد، به علت کثرت سپاه دشمن، شکست خوردند و جمع کثیری از مردم شهر کشته و یا آواره گردید و قسمتی از شهر ویران شد. در زمان صفویه مخصوصاً شاه عباس اول، نهایند از تجاوز سپاه عثمانی لطمات فراوان دید. مجموعه‌ی این اتفاقات سبب گردید که نهایند اهمیت و اعتبار خود را از دست داد و به شهر ویرانه‌ای بدل گردید.

بدین ترتیب از سده‌ی پنجم تا دوازدهم هجری قمری از ضرابخانه‌ی نهایند خبری نیست و در این شهر سکه‌ای ضرب نشد. در دوران حکومت قاجار، محمود میرزا یکی از فرزندان فتحعلی شاه، در سال ۱۲۳۰ هجری، به فرمان پدرش حاکم نهایند گردید. او مردی ادیب، هنردوست، اهل قلم و به عمران و آبادی علاقه‌مند بود. بدین سبب به بازسازی شهر و ساختن مدارس و مساجد و سایر اماکن عام المنفعه و کاخ‌ها و عمارات دولتی و تعمیر قلعه‌ی کهن نهایند همت گماشت.

در این دوره، نهاوند بار دیگر تا حدودی از رونق اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی برخوردار گردید و ضرابخانه‌ی شهر دوباره فعالیت خود را آغاز کرد و به ضرب سکه پرداخت.

بعد از دوران صفویه، تا دوران ناصرالدین شاه قاجار، القابی به شهرهای ایران داده شده بود که بر روی سکه نوشته می‌شد. برای مثال لقب شهر اردبیل دارالدوله، اصفهان دارالسلطنه، بروجرد دارالسرور، قم دارالایمان، همدان بلده‌ی طیبه و بعضی از شهرها مانند نهاوند دارای چند لقب بودند. یکی از عناوین نهاوند «ماه بصر» بود. احتمالاً این لقب توسط محمود میرزا قاجار، که مردی ادیب و خوش ذوق بود و با نوشته و آثار گذشتگان آشنایی داشت، انجام گرفته است. وی نام قدیم نهاوند را که «ماه بصره» بود، با ظرافت خاصی به «ماه بَصْر» تبدیل کرد و بدین ترتیب معنی بدیع و زیبایی به آن داد. (تصویر شماره‌ی ۶)

***

روی سکه: سکه‌ی فتحعلی خسرو صاحب‌قران
پشت سکه: ضرب ماه بصر نهاوند
جنس سکه: نقره

***

القب دیگر نهاوند «بلده» بوده است (تصویر شماره‌ی ۷)

روی سکه: سکه‌ی فتحعلی شه خسرو صاحب‌قران
پشت سکه: ضرب بلده‌ی نهاوند ۱۲۴۲

***

سرانجام محمود میرزا در سال ۱۲۴۵ از حکومت نهاوند معزول گردید و با کنار رفتن او ضرابخانه‌ی نهاوند برای همیشه تعطیل و به دست فراموشی سپرده شد.

***

با نگاهی گذرا بر سکه‌های نهاوند، اگر چه مجال بررسی همه جانبه در این مختصر ممکن نبود، می‌توان دریافت که این شهر کهن در بستر زمان، شاهد بسیاری از تحولات عظیم تاریخی و اجتماعی بوده و به‌رغم یورش‌های مخرب و مرگ‌بار

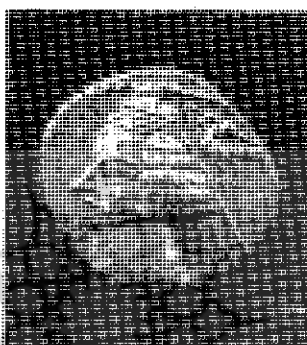
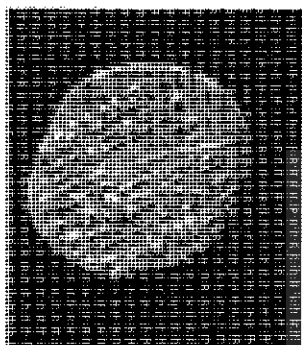
بیگانگان، دلیرانه به حیات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی خود در طول تاریخ ادامه داده است.

تصویر سکه‌ها (ضمیمه مقاله)

تصویر شماره ۱

روی سکه

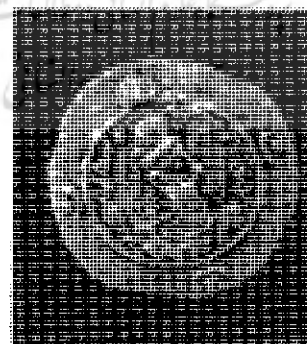
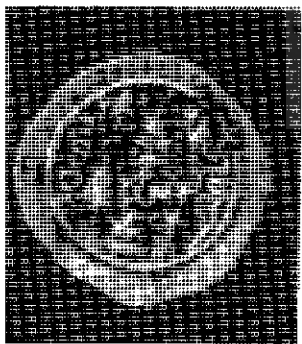
پشت سکه

تصویر شماره ۲

روی سکه

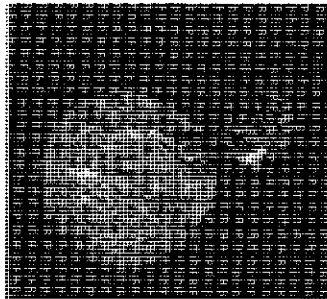
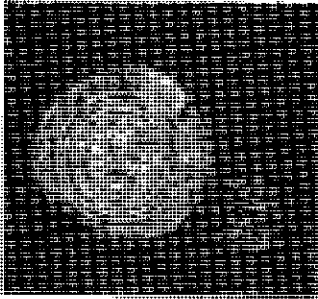
پشت سکه

تصویر شماره ۳

روی سکه

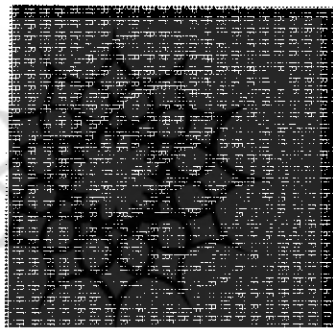
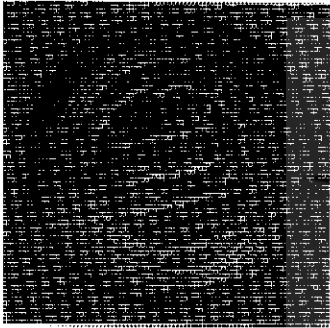
پشت سکه

تصویر شماره ۴

روی سکه

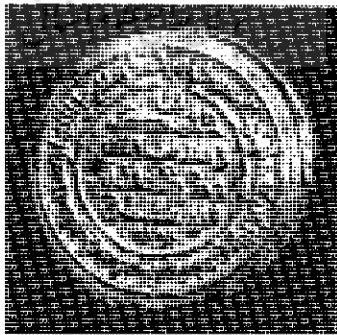
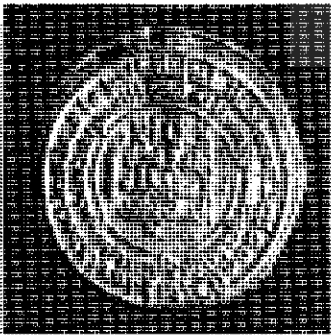
پشت سکه

تصویر شماره ۵

روی سکه

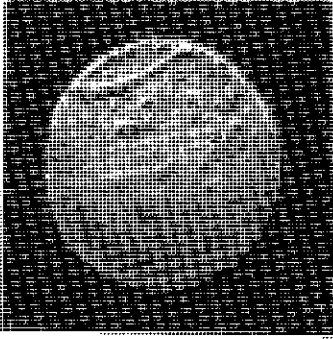
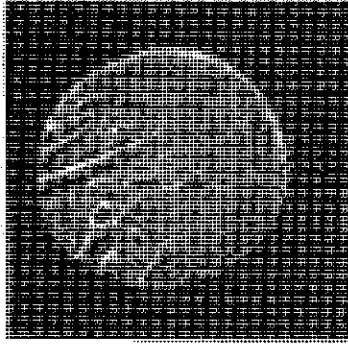
پشت سکه

تصویر شماره ۶

روی سکه

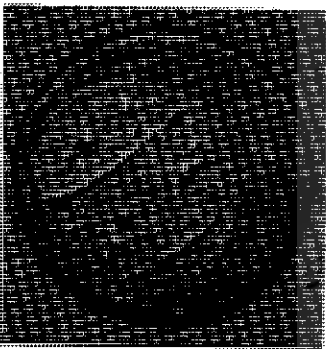
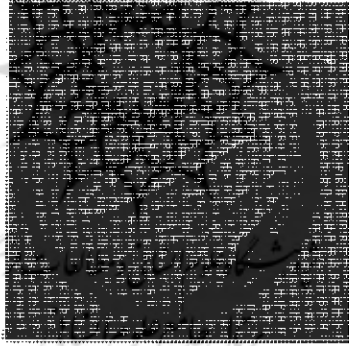
پشت سکه

تصویر شماره ۷

روی سکه

پشت سکه

یارنامه‌ها

- ابن فقیه، ابوبکر احمد، البلدان، ترجمه ح- مسعود، تهران: بنیاد فرهنگ ایران ۱۳۴۹
- ابن رسته، احمد بن عمر، اعلاق النفیسه، ترجمه‌ی حسین قره‌چانلو، تهران: امیرکبیر ۱۳۶۵
- ابن حوقل، ابوالقاسم محمد، صوره الارض، ترجمه‌ی جعفر شعار، تهران: بنیاد فرهنگ ایران ۱۳۴۵
- اذکایی، پرویز، فرمانروایان گمنام، تهران: بنیاد موقوفات افشار ۱۳۶۷
- آورزمانی، فریدون، سکه‌های ایران... تهران: دانشگاه تهران سازمان سمت ۱۳۷۹
- بیانی، ملک‌زاده، تاریخ سکه... تهران: دانشگاه تهران ۱۳۷۰
- بلاذری، احمد بن یحیی، فتوح البلدان، ترجمه‌ی محمد توکل، تهران: نشر نقره ۱۳۶۷
- پیگولوسکایان، شهرهای ایران... با ترجمه‌ی عنایت‌الله رضا، تهران: علمی فرهنگی ۱۳۶۷
- جی، جاماسب، متن‌های پهلوی، ترجمه‌ی ماهیار نوایی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران ۱۳۴۰
- دیاکونوف، م، تاریخ ماد، ترجمه‌ی کریم کشاورز، تهران: انتشارات پیام ۱۳۵۷
- سیدان، شمس‌الدین، نهاوند در هزاره‌های تاریخ، تهران: انتشارات آشتی، ۱۳۷۹
- کولسینکف، آ، ایران در آستانه‌ی یورش تازیان، ترجمه، م، یحیایی، انتشارات آگاه ۱۳۵۷
- گریشمن، رومن، هنر ایران، ترجمه‌ی بهرام فره‌وشی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب ۱۳۵۰
- گوتشیلد، آلفرد، تاریخ ایران و ممالک هم‌جوار، ترجمه‌ی کیکاوس جهان‌داری، تهران: علی‌اکبر علمی ۱۳۳۶
- مقدسی، احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم، ترجمه‌ی علی‌نقی منزوی، ۲ ج، تهران، انتشارات مؤلفان و مترجمان ۱۳۴۵
- PARUCK, Furdoonjee, SASANIAN COINS INDOLOGICAL BOOK, CORPORATION
NEW DELHI, 1976
- Sellwood, DAVID, COINAGE OF PARTHIA-